

**AZƏRBAYCAN MİLLİ ELMLƏR AKADEMİYASI
NİZAMİ adına ƏDƏBİYYAT İNSTİTUTU**

Əlyazması hüququnda

GÜLNAR RAMİZ QIZI QƏMBƏROVA

**MÜSTƏQİLLİK İLLƏRİ AZƏRBAYCAN NƏSRİNDƏ
MİLLİ TARİX KONSEPTİ**

5716.01–Azərbaycan ədəbiyyatı

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi almaq
üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

A V T O R E F E R A T I

BAKİ – 2016

Dissertasiya işi AMEA-nın Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı şöbəsində yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: **Tehran Əlişan oğlu Mustafayev**
filologiya üzrə elmlər doktoru, professor

Rəsmi opponentlər: **Rəhim Nadir oğlu Əliyev**
filologiya üzrə elmlər doktoru

Hüseyn Məmməd oğlu Həşimli
filologiya üzrə elmlər doktoru

Aparıcı müəssisə: **Bakı Slavyan Universitetinin**
“Azərbaycan ədəbiyyatı” kafedrası

Müdafiə “_14_” _11_____ 2016-cı il saat ____ -da Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun nəzdindəki D.01.131- Dissertasiya Şurasının iclasında keçiriləcəkdir.

Ünvan: Az-1143, Bakı, H.Cavid prospekti, 115, Azərbaycan MEA Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elektron Akt zalı (IV mərtəbə).

Dissertasiya ilə Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının Mərkəzi Elmi kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferat “_” _____ 2016-ci ildə göndərilmişdir.

Dissertasiya Şurasının elmi
katibi, filologiya üzrə elmlər

Mövzunun aktuallığı. Azərbaycan rixində 1990-cı illər hadisələri qanlı yaddaş səhifələri kimi iz qoyub: 20 Yanvar faciəsi, Qarabağ müharibəsi, insanların öz-dədə baba torpaqlarından didərgin düşərək qaçqınlıq həyatını yaşamağa məhkum olması, sözsüz ki, ədəbiyyatımıza da təsirsiz ötüşməmişdir. Azərbaycan xalqı öz suverenliyini, azadlığını minlərlə şəhidin qanı bahasına əldə etmiş, daim düşmən təzyiqlərinə məruz qalmışdır. Xalqımızın başına gətirilən bu ağır faciələr matəm, hüzn əhval-ruhiyyəsini yaratsa da, onun mübarizə, əzmkarlıq ruhunu qıra bilmədi. Həmişə ürəyi millətlə döyünən, öz xalqının qeydinə qalan, onun taleyinə biganə yanaşmayıb, dərdinə şərik olan bir çox görkəmli ədiblərimiz öz yaradıcılıqlarında bu mövzulara tez-tez müraciət etməyə başladılar. Milli tariximizin ayrı-ayrı dövrlərinin təsviri bir çox nəsr əsərlərinin aparıcı mövzusunə çevrilməyə başladı, “qlobal tənhalıq və lokal əlacsızlıq, milli cəmiyyətin dünyaya inteqrasiyası, ictimai və milli məən duyğusunun yenidən təşkili və təşəkkülü” kimi problemlər ədəbiyyatın diqqət mərkəzinə cəlb olundu”¹.

Məlumdur ki, Azərbaycan uzun müddət Sovet İmperiyasının hakimiyyəti altında olmuşdur. Bu hakimiyyət ağalığı özünü həm siyasətdə, həm tarixdə, həm də ədəbiyyatda nümayiş etdirmişdir. Belə ki, bədii əsərlərə qoyulan senzura bir çox mövzuların diqqət mərkəzindən kənarda qalmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycan müstəqillik əldə etdikdən sonra yazıçılar azad şəkildə sözünü deməyə mane olan buxovlardan yaxa qurtarmağa nail olmuşlar. İdeoloji çərçivələrdən qurtulan yazıçı tarixin ayrı-ayrı dövrlərinə olan yanlış baxışı aradan götürməyə müvəffəq olur. Məhz bu səbəblərdən bu dövrdə bir çox tarixi əsərlər qələm sahiblərinin mövzu obyektinə çevrildi.

Bədii əsərlərdə milli tarix mövzusunun inikası daim diqqət mərkəzində olan məsələlərdəndir. Ədiblərimiz tarixi roman janrına müraciət etməklə həm tarixin ayrı-ayrı dövrlərini, həm də həmin dövrün ictimai-siyasi vəziyyətini, görkəmli tarixi şəxsiyyətlərimizin, sənətkar və şairlərimizin obrazlarını yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Ümumən, tarixi roman janrı dünya xalqlarının ədəbiyyatında tez-tez təsadüf olunan və yazıçılar tərəfindən

¹Əlişanoğlu Tehran. Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı (I hissə: 1990-cı illər). Bakı: Qanun, 2013, səh. 3

istifadə olunan janrdır. Tarixi roman konkret bir tarixi zamanın hadisələrini, insanlarını təsvir etmək vəzifəsini müəyyən edir.

Müstəqillik illərində qələmə alınan bir çox nəsr əsərlərində milli tarix mövzusunə diqqət yetirilir. Bu mövzuya nasirlər müxtəlif mövqedən yanaşmışlar: bir çox yazıçılar milli tarixi ənənəvi formalarda, bu və ya digər dövrün hadisələrinə müraciət etməklə təsvir etməyə çalışsalar da, mifoloji mətnləri dekonstruksiya edərək tarixə yeni yanaşma tərzini nümayiş etdirənlər də vardır. Tarixi şəxsiyyətlərdən bəhs açan başqa qism romanlarda isə bioqrafizm prinsipi əsas götürülür. Özünəməxsus zəngin inkişaf yolu keçmiş tarixi nəsrə milli tarix konseptini araşdırmaq, bu əsərlərdə ortaya qoyulan fikri, ideyanı müəyyən etmək mövzusunun aktuallığını şərtləndirən amillərdəndir.

Mövzunun işlənmə dərəcəsi. Tədqiq olunan mövzuda araşdırılan məsələlərə ayrı-ayrı ədəbiyyatşünas alimlərin, tənqidçilərin elmi məqalələrində toxunulsa da, “Müstəqillik illəri Azərbaycan nəsrində milli tarix konsepti” mövzusu sistemli şəkildə tədqiqata cəlb olunmamışdır. Dissertasiyanın birinci fəslinin ilk yarımbaşlığında tarixi roman janrının inkişaf yoluna nəzər salınır ki, bu da mövzu üçün giriş xüsusiyyəti daşıyır. Bunun üçün tarixi roman haqqında çoxsaylı elmi araşdırmalar aparmış alimlərin əsərlərinə toxunulmuş, onların fikirlərinə istinad edilmişdir.

Azərbaycanda tarixi roman janrının araşdırılması, onun haqqında elmi əsərlərinin yazılması XX yüzilliyin ortalarına təsadüf edir. Bu istiqamətdə bir sıra tədqiqat işləri aparılmışdır. Bunlardan Yavuz Axundovun “Tarixi roman və müasirlik”¹, “Azərbaycan sovet tarixi romanı”², “Tarixi roman yeni mərhələdə (1980-90-cı illər)”³, “Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər”⁴, Yaşar Qarayevin⁵, Himalay Ənvəroğlunun “Azərbaycan romanının inkişaf problemləri”⁶, “Müasir Azərbaycan romanı və onun qaynaqları”⁷, Yaşar Rzayevin elmi əsərləri tarixi roman janrının inkişafını,

¹ Axundov Yavuz. Tarixi roman və müasirlik. Bakı: Elm, 1975.

² Axundov Yavuz. Azərbaycan sovet tarixi romanı Bakı: Yazıçı, 1979.

³ Axundov Yavuz. Tarixi roman yeni mərhələdə (1980-90-cı illər). Bakı: Maarif, 1998.

⁴ Axundov Yavuz. Azərbaycan tarixi romanı: mərhələlər, problemlər. Bakı: Adiloğlu, 2005.

⁵ Qarayev Yaşar. Tarix yaxından və uzaqdan. Bakı: Sabah, 1995.

⁶ Ənvəroğlu Himalay. Azərbaycan romanının inkişaf problemləri. Bakı: Nurlan, 2008.

⁷ Ənvəroğlu Himalay. Müasir Azərbaycan romanı və onun qaynaqları. Bakı, ADPU, 1994.

təkamül yolunu ardıcıl olaraq izləməyə imkan verir. Bu əsərlərdə həm sovet dövründə, həm də çağdaş zamanda tarixi roman janrında yazılmış əsərlər təhlil edilir. Son illərdə akademik İsa Həbibəylinin¹ monoqrafiyası tarixi nəsrə yeni baxışın örnəyi kimi böyük önəm kəsb edir. Monoqrafiya Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi romanın yaradıcılarından olan M.S.Ordubadinin yaradıcılıq yolunu izləmək üçün əvəzsiz mənbə olduğu kimi, metodoloji baxımdan da dəyərlidir.

Müstəqillik illəri ədəbiyyatının öyrənilməsi zamanı Elçin Mehraliyevin “Müharibə və ədəbiyyat”², “Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu: İdeya və sənətkarlıq məsələləri”³ əsərləri mövzunun işlənməsinə yardımçı ola bilər. Elçin Mehraliyev bu əsərlərdə Qarabağ tarixinin bədii inikasını qədim dövrlərdən başlayaraq araşdırmış, mövzuya müraciətin səbəblərini aydınlaşdırmışdır. O, Qarabağ mövzusunda yazılmış nəsr, poeziya və dram nümunələrini ayrı-ayrılıqda şərh etmişdir.

Tehran Əlişanoğlunun ali məktəblər üçün nəzərdə tutulmuş dərsliyi⁴ də mövzunun öyrənilməsi baxımından diqqətəlayiqdir.

Bundan başqa, tarix konsepti postmodernizm mövqeyindən də araşdırılmışdır. Bu zaman postmodernizmin açıqlamasını vermək zəruri olduğundan müxtəlif xarici mənbələrə nəzər yetirilmişdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektini müstəqillik illərinin ədəbi prosesi, bu dövrdə tarixi nəsr janrında yaranan nümunələr təşkil edir.

Tədqiqatın predmetini isə bu əsərlərdə milli tarix konseptinin qoyuluşu, işlənmə dərəcəsi, yazıçıların tarixi mövzuya müraciətinin səbəbləri və özünəxas yanaşmalarını müəyyən etmək, araşdırmaq təşkil edir. Bununla yanaşı, dissertasiyada dünya və Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrının mövqeyindən, müxtəlif söz ustalarının bu janr haqqında fikirlərindən də bəhs olunur, əsrin əvvəllərində yaranan tarixi romanlara da nəzər salınır.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatda başlıca məqsəd müstəqillik illərində yaradılmış nəsr nümunələrində milli tarix konseptinin formalaşma

¹ Həbibəyli İsa. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012.

² Mehraliyev Elçin. Müharibə və ədəbiyyat”. Bakı: Azər nəşr, 2000.

³ Mehraliyev Elçin. Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu: İdeya və sənətkarlıq məsələləri. Bakı: Nurlan, 2008.

⁴ Əlişanoğlu Tehran. Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı (I hissə: 1990-cı illər). Bakı: Qanun, 2013.

proseslərini göstərməkdən, yazıçıların bu janra müraciətinin səbəblərini araşdırmaqdan ibarətdir. Bu məqsəd bir sıra elmi vəzifələrin həllinə yol açır:

- dövrün, ictimai-tarixi və siyasi şəraitinin ədəbiyyata təsirini öyrənmək;
- müstəqillik illərində yaradılmış nəsr nümunələrində tarix konseptinin işlənmə dərəcəsini müəyyən etmək;
- tarixi roman janrına müraciət edən yazıçılarımızın qarşıya qoyduğu məqsədi aydınlaşdırmaq;
- bu əsərlərdə meydana çıxan ideyaları, fikirləri üzə çıxarmaq;
- mövzuya yanaşma tərzini, fərqli meylləri aşkarlamaq;

Tədqiqatın elmi yeniliyi. Müstəqillik illəri özü ədəbiyyat tariximizdə yeni bir dönamdır. Tədqiqatın yeniliyi bu dövrün nəsrində milli tarix konseptini aşkarlamaq, yeni yaranan nəsr əsərlərinə müraciət etməklə izah olunmalıdır.

Mövzunun yeniliyini şərtləndirən əsas amil ilk dəfə geniş tədqiqata cəlb olunmasıdır. Belə ki, bütövlükdə müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı, onun keçdiyi inkişaf yolu araşdırılsa da, bu dövrün nəsrində milli tarix mövzusunun işlənmə dərəcəsi ilk dəfə olaraq tədqiqat predmetinə çevrilir. O cümlədən:

- tarixi roman janrı “milli tarix” konsepti baxımından araşdırılır;
- ilk dəfə olaraq müstəqillik illərində yaradılmış nəsr nümunələri yazıçıların tarixi mövzuya yanaşma mövqeyinə uyğun olaraq çeşidlənir: ənənəvi-tarixi nəsr, postmodern nümunələr ayrı-ayrılıqda şərh olunur;
- dissertasiyada Qarabağ müharibəsi mövzusunda povest, hekayə və romanlar milli tarix konsepti işığında tədqiqata cəlb olunur.

Tədqiqatın nəzəri-metodoloji əsasları. Tədqiqat işi tarixi-müqayisəli tədqiqat metodu əsasında yazılmışdır. Burada həm XX yüzilliyin əvvəllərində yaradılmış tarixi əsərlərə müraciət edilmiş, həm də müstəqillik illərində qələmə alınan nəsr əsərləri nəzərdən keçirilmişdir.

Nəzəri əsas kimi, milli tarix konseptinin işlənmə dərəcəsi, əsərlərdə bu mövzuya yanaşma tərz, müxtəlif tendensiyalar aydınlaşdırılmışdır. Yavuz Axundov, Tehran Əlişanoğlu, Vəqif Yusifli¹, Təyyar Salamoğlu² kimi müəlliflərin müstəqillik illəri ədəbiyyatı ilə bağlı araşdırmaları, müxtəlif vaxtlarda səsləndirdikləri nəzəri-metodoloji əhəmiyyətli mülahizələr də dissertasiyanın metodoloji arsenalına yardımçı olmuşdur.

¹ Yusifli Vəqif. Nəsr: konfliktlər, xarakterlər. Bakı: Yazıçı, 1986.

² Salamoğlu Təyyar. Ən yeni Azərbaycan ədəbiyyatı məsələləri. Bakı: BQU nəşriyyatı, 2008.

Tədqiqatın nəzəri və praktik əhəmiyyəti. Dissertasiya işi əldə edilmiş nəticə və yenilikləri ilə elmi və praktik əhəmiyyətə malikdir. Müstəqillik illəri tarixin və ədəbiyyatın mühüm dövrüdür. Məhz bu dövrdə baş vermiş bir sıra mühüm tarixi əhəmiyyətli hadisələr ədəbiyyata da təsirsiz qalmadı. Müxtəlif üslubda, yazı tərzində əsərlərin meydana çıxması həm ədəbiyyatı zənginləşdirdi, həm də bir çox tənqidi fikirlərə yol açdı.

Tədqiqat əsəri özünün təhlil istiqamətləri, nəzəri qənaətləri ilə sonrakı tədqiqatlar üçün mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

Dissertasiyanın praktik əhəmiyyəti budur ki, ali məktəblərin filologiya fakültələrində, müstəqillik illəri ədəbiyyatının tədrisində istifadə oluna bilər.

İşin aprobasiyası. Tədqiqat işi Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun “Müstəqillik dövrü Azərbaycan ədəbiyyatı” şöbəsində yerinə yetirilmişdir. Dissertasiyanın başlıca məzmunu, elmi yenilik və nəticələri doktorantın respublika elmi mətbuatında çap etdirdiyi məqalələrində öz əksini tapmışdır.

İşin quruluşu. Dissertasiya işi giriş, iki fəsil, nəticə və istifadə olunmuş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın «**Giriş**» hissəsində mövzunun aktuallığı, tədqiqatın obyektı, məqsəd və vəzifələri, nəzəri əsası və metodologiyası müəyyənləşdirilir, tədqiqatın elmi yeniliyi, elmi-praktiki əhəmiyyəti aydınlaşdırılır.

Dissertasiyanın “**Tarixi romanlarda tarix konsepti**” adlanan birinci fəslə iki yarım fəsildən ibarətdir. “**Tarixi roman janrının ədəbi prosesdə mövqeyi**” adlı birinci yarım fəsildə roman janrı haqqında qısa məlumat verilir, tarixi roman janrının inkişaf tarixinə ümumi nəzər salınır, Azərbaycan ədəbiyyatında səciyyəvi olan romanlardan bəhs olunur, eyni zamanda, bir çox azərbaycanlı və dünya alimlərinin tarixi roman haqqında elmi-nəzəri fikirlərinə istinad edilir.

Roman janrının əsas növlərindən biri də tarixi roman janrıdır. Dünya ədəbiyyatında tarixi romanın banisi Vallter Skott hesab edilir.

Tarixi roman haqqında bir çox tənqidçilər bir-birindən fərqli, müxtəlif fikirlər söyləmiş, mülahizələr yeritmişlər. Bəzi ədəbiyyatşünaslar tarixi romanın əsas xüsusiyyətini sənədlərin, tarixi hadisə və şəxsiyyətlərin düzgün verilməsində görürlər. A.N.Pautkin 1970-ci ildə çap olunmuş kitabında

yazmışdır: “Tarixi roman-keçmiş tarixi ardıcılıqla təsvir etməkdir. Janrın tələbi tarixi sənədlərə əsaslanmaq, olmuş tarixi hadisələri və şəxsləri müasir tələblər baxımından əks etdirməkdir”¹.

Yazıçı tarixi hadisələri mövzu obyekt kimi götürsə də, tarixi olduğu kimi yazmaya da bilər. Bununla belə, o, tarixi həqiqətləri, dövrün əhval-ruhiyyəsini, xalqın mənəviyyatını, etnoqrafiyasını təsvir etdiyi zamana uyğun şəkildə bədii əsərdə əks etdirməlidir. Bu barədə alimlər müxtəlif fikirlər söyləmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi roman janrına həmişə böyük maraq olmuşdur. Yazarlarımız tarixi nəsrə müraciət etməklə müəyyən dövrü mövzu obyekt kimi götürür, həmin tarixi dövrə çağdaş zamandan yanaşaraq, öz fikirlərini də açıq-aşkar ifadə edə bilirlər.

Azərbaycan ədəbiyyatında tarixi romanların yaranması ötən əsrin 30-40-cı illərinə təsadüf edir. Tarixi romanlar keçmişimizin bədii yolla dərk üçün əvəzedilməz vasitədir və bu romanlar xalqın öz tarixinin inkişaf yollarını öyrənmək, dərk etmək üçün yaranmışdır. Bu romanların yaranmasında şübhəsiz ki, yazıçılarımız rus ədəbiyyatının təcrübəsindən də bəhrələnmişlər.

Azərbaycan tarixi romanının ilk nümunəsini 1933-cü ildə görkəmli yazıçımız Məmməd Səid Ordubadi yazmışdır. Onun “Dumanlı Təbriz” romanı ilk tarixi roman hesab oluna bilər.

Müəllifin “Gizli Bakı”, yaradıcığının şah əsərlərindən sayılan “Qılınc və qələm”³ romanları da tarixi romanın dəyərli nümunələrindəndir.

İsa Həbibbəyli Məmməd Səid Ordubadinin həyat və fəaliyyətini özündə əks etdirən monoqrafiyasında yazır: “M.S.Ordubadinin tarixi romanları ilə milli tarixi romançılıq ənənəsinin prinsipləri formalaşmış. Onun romanlarının hər biri əhatə etdiyi epoxanın güzgüsüdür. “Qılınc və qələm” tarixi romanı Azərbaycan tarixinin Nizami dövrünün ədəbi səlnaməsidir”².

Otuzuncu illərdə Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin “Qızlar bulağı”, “Qan içində” romanları yaradılmışdır ki, bu əsərlərin hər birində tarixin fərqli dövrləri mövzu obyekt kimi götürülmüşdür.

Qırxıncı illərdə də Azərbaycan yazıçıları tarixi roman janrında əsərlər yaratmağa davam edirdilər. XX əsrin əvvəllərində Bakıda yaranan “Nina” mətbəəsi Sabit Rəhmanın eyniadlı romanı yaratmasına səbəb olmuşdur

¹ Пауткин А.П. Советский исторический роман. М., Изд. «Знание», 1970, стр. 75.

² Həbibbəyli İsa. Böyük ədəbiyyat nəhəngi Məmməd Səid Ordubadi. Bakı: “Elm və təhsil”, 2012, səh 9.

Əllinci illərdə yaradılan tarixi romanlardan Əyyub Abbasovun “Zəngəzur”, Yusif Şirvanın “Buludlar dağılır”, Qılman İlkinin “Qalada üsyan”, “Şimal küləyi”, Mir Cəlal Paşayevin M.Ə.Sabirdən bəhs edən “Yolumuz hayanadır” əsərlərinin adlarını qeyd etmək olar.

Bunlardan başqa, altmış-yetmişinci illərdə İsmayıl Şıxlının “Dəli Kür”, Mirzə İbrahimovun “Pərvanə”, Cəlal Bərgüşadın “Boz atın belində”, Süleyman Rəhimovun Qaçaq Nəbiyə həsr olunmuş “Qafqaz qartalı” və onlarla digər romanlar qələmə alınmışdır.

Azərbaycan tarixi romanının inkişafında Mirzə İbrahimovun “Pərvanə” əsərinin xüsusi yeri vardır. Tarixi-inqilabi roman kimi “Pərvanə” əsəri xalqın mənəvi aləmində, təfəkküründə başlayan yeniləşmə, oyanma prosesini özündə ehtiva edir.

Azərbaycan ədəbiyyatında yaradılmış tarixi romanların bir qisminə müəyyən tarixi şəxsiyyətlərin həyatı canlandırılır, görkəmli sənətkarlarımızın həyat və yaradıcılığı fonunda təsvir olunmuş dövr real, canlı boyalarla, həmin zamanın adət-ənənəsinə, məişətinə uyğun şəkildə əks olunur. Əzizə Cəfərzadə “Şirvan” trilogiyası adlandırdığı “Aləmdə səsim var mənim” əsərini görkəmli şair, ictimai xadim Seyid Əzim Şirvaniyə, “Vətənə qayıt” romanını Nişat Şirvaniyə və “Yad et məni” əsərini Abbas Səhhətə, “Bakı-1501” əsərini Şah İsmayıl Xətaiyə, “Eşq sultanı” romanını dahi Azərbaycan şairi Füzuliyə ithaf etmişdir. Ondan başqa, Əlisə Nicat Mirzə Şəfi Vazehə, İsa Hüseynov Nəsimiyə, Seyfəddin Dağlı Cəfər Cabbarlıya romanlar həsr etmişlər.

Əzizə Cəfərzadə əsərlərini müxtəlif janrlarda yazsa da, Azərbaycan ədəbiyyatında daha çox tarixi romanlar müəllifi kimi yadda qalmışdır. Azərbaycanın böyük satirik şairi Mirzə Ələkbər Sabirin həyat və yaradıcılığı Əzizə Cəfərzadənin diqqət mərkəzindən yayınmamış, ona “Sabir” romanını ithaf etmişdir. Bu əsərdə müəllif diqqəti şairin həyat və fəaliyyətinə yönəlmiş, onun yaşantılarını, hiss və duyğularını, mənəvi sarsıntılarını qələmə almışdır.

1980-ci illərdə yazılmış tarixi romanların çoxunda Şah İsmayıl mövzusunə müraciət olunmağa başlanmışdır. Bu əsərlərdən Əzizə Cəfərzadənin “Bakı-1501”, Əlisə Nicatın “Qızılbaşlar”, Fərman Kərimzadənin “Xudafərin körpüsü”, “Çaldıran döyüşü” romanlarının adlarını çəkmək olar. Bu da səbəbsiz deyildir. Belə ki, 1980-ci illərdə ictimai-siyasi vəziyyət, Azərbaycanda mövcud olan müstəmləkə rejiminin əsaslarının dağılması, müstəqillik uğrunda mübarizə meydlərinin güclənməsi milli şüurun yüksəlişinə şərait yaratmışdır. XV-XVI əsrlərdə Azərbaycandakı siyasi vəziyyət, mərkəzləşdirilmiş, vahid dövlət yaratmaq məqsədi 1980-ci illərdəki tarixi şəraitlə müəyyən yaxınlıq təşkil edir. Ə.Cəfərzadənin ədəbi irsi müstəqillik illəri dövründə də tarixi əsərlərlə zəngin olmuşdur.

Ümumiyyətlə, müstəqillik illəri dövrünə nəzər salanda, Azərbaycan ədəbiyyatında bir canlanma, yenilik hiss olunur. Bu da təbii ki, həmin dövrdə baş verən siyasi hadisələrlə, oyanış, milli hərəkət, çevrilişlərlə əlaqəlidir. Çünki dövrün siyasi mənzərəsi ədəbiyyat üçün də bir material rolunu oynayır və qələm sahibləri ədəbiyyat tariximizdə baş verən bu hadisələrdən yan keçə bilməzdi. Əzizə Cəfərzadə bu dövrdə bir-birindən dəyərli romanlar, povestlər yaratmışdır.

Ümumiyyətlə, müstəqillik illəri dövrünə nəzər salanda, Azərbaycan ədəbiyyatında bir canlanma, yenilik hiss olunur. Bu da təbii ki, həmin dövrdə baş verən siyasi hadisələrlə, oyanış, milli hərəkət, çevrilişlərlə əlaqəlidir. Çünki dövrün siyasi mənzərəsi ədəbiyyat üçün də bir material rolunu oynayır və qələm sahibləri ədəbiyyat tariximizdə baş verən bu hadisələrdən yan keçə bilməzdi. Əzizə Cəfərzadənin bədii yaradıcılığı bu dövrdə də zəngin olmuş, bir-birindən dəyərli romanlar, povestlər yaratmışdır.

Əzizə Cəfərzadənin “Bəla” əsərində Azərbaycan Səfəvi dövlətinin hökmdarlarından olan Məhəmməd Xudabəndənin hakimiyyət illərindən, onun həyat yoldaşı, Məhdi Ülyanın bu dövlətin tarixində rolundan bəhs edilir. “Gülüstən”dan öncə” romanında müəllif XIX əsrin əvvəllərində Rusiyanın Azərbaycana hücumundan, bu hücumə qarşı xalqın mübarizəsinə savaşımdan bəhs edir.

Əzizə Cəfərzadənin bu illərdə qələmə aldığı əsərlərdən biri də “Xəzərin göz yaşları” romanıdır. Bu əsərdə də sənətkar tariximizin başqa bir faciəli dövrünə-repressiya illərinə müraciət edir, o illərdə yaşanan ağırılı-acılı taleləri oxucusuna çatdırmağa çalışır. “Rübabə Sultanım” adlanan romanında yazıçı öz həyatı fonunda müharibənin insan həyatında səbəb olduğu fəlakətlərdən, səfalətdən, aclıqdan bəhs edir, bu həyat mənzərələrini o qədər canlı, real yaradır ki, oxucu özünü həmin mühitdə hiss edir.

Bütünlükdə tədqiqatdan belə bir qənaət hasil olur ki, Azərbaycan tarixi nəsrə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bugünədək zəngin inkişaf yolu keçmiş, bir çox yazıçılar öz yaradıcılıqlarında tarixi roman janrına sehvə-sehvə müraciət etmiş, bir-birindən gözəl sənət əsərləri yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Yeni yaranmış Azərbaycan romanında inqilabi-tarixi hadisələr əks olunmuş, sosial məzmunlu qəhrəmanların taleyi üzərində qurulan hadisələr əks olunmuşdur. 1960-cı illərdə Azərbaycan romanı keyfiyyətcə yeni bir mərhələyə qədəm qoymuş və demək olar ki, bu dönmə roman janrının inkişafında bir başlanğıc olmuşdur. Tarixi mövzuda yazılmış romanlar çoxalmışdır. Lakin bu dönmədə də mövcud hakimiyyət ədəbiyyata müəyyən senzuralar qoyduğundan daha çox əvvəlki tarixi dövrlər mövzu obyektinə çevrilirdi. 1980-ci illərdən başlayaraq oyanma, milli dirçəliş hərəkətinin

yarınması və sonrakı illərdə yüksəlməsi tarixi romanların çoxalmasına və yeni mövzuların süjet xəttinə çevrilməsinə səbəb oldu.

“Çağdaş dövrdə tarixi-ənənəvi nəsrin ideya-bədii xüsusiyyətləri” adlanan ikinci yarımfəsildə müasir dövrdə tarixi-ənənəvi nəsr formasında yazılan əsərlər təhlil edilir.

Tarixi-ənənəvi nəsr dedikdə elə nəsr əsərləri nəzərdə tutulur ki, bu əsərlərdə müəyyən tarixi dövr dəyişikliyə uğramadan, olduğu kimi təsvir olunur. Tədqiqata cəlb etdiyimiz tarixi mövzuda yazılmış nəsr əsərlərinə nəzər yetirdikdə görürük ki, bu roman, povest və hekayələrdə yazıçılar müxtəlif məsələlərə diqqət yetirmişlər:

1. Milli tarixin inikası – bu qrupa aid olan əsərlərdə tarixin müxtəlif dövrləri mövzu obyekt kimi seçilir, ayrı-ayrı obrazların, tarixi şəxsiyyətlərin, xarakterlərin bədii təcəssümü sayəsində dövrün ümumi mənzərəsi canlandırılır;

2. Milli birlik, bölünməzlik, bərabərlik ideyalarının təcəssümü – bu əsərlərdə isə düşməyə qarşı birlik, birləşərək mübarizə aparmağın vacibliyi vurğulanır, tarixin ayrı-ayrı dövrlərində bu birliyin əhəmiyyətini anlayaraq vətənin bütövlüyünü qorumağa çalışan tarixi şəxsiyyətlərin obrazları yaradılır.

3. Tarix bioqrafik zəmində araşdırılır - Bu əsərlərdə yazıçının qarşısına qoyduğu əsas məqsəd hər hansısa şairin, dövlət xadiminin bədii portretini yaratmaq, eyni zamanda, onun yaşadığı dövrün tarixi mənzərəsini canlandırmaqdan ibarətdir.

Bu dövr nəsrində milli tarixin, birliyin, düşməyə qarşı vahid şəkildə mübarizə aparmağın labüd olması ideyaları kifayət qədər olduğundan tədqiqat üçün zəngin material verir. Tarixi roman janrı müəyyən tarixi dövrü hədəf seçməklə həmin zamanın bədii obrazını yaratmaq üçün əvəzəilməz vasitədir. Bu janr yazıçıya imkan verir ki, o, istədiyi tarixi dövrün səciyyəsinə, ab-havasını, həmin dövrdəki insanların psixologiyasını, adət-ənənələrini, məişətini yaratmaqla oxucuda öz keçmişinə, tarixinə maraq yarada bilsin.

Sabir Rüstəmxanlının “Göy tanrı”, Mehdiqan Vəkilovun “Cavanşir”, Mustafa Çəmənlinin “Ölüm mələyi”, “Ruhların üsyanı”, Nazim Təpdiqoqlunun “Qaçaq Xanlı” tarixi əsərlərində milli tarix ideyaları əks olunmuş, ayrı-ayrı tarixi obrazlar, şəxsiyyətlər vasitəsilə tarixin müxtəlif dövrlərinin canlı, dolğun təsviri öz əksini tapmışdır.

Elçinin “Hökmdarın taleyi” kino-povesti, Mustafa Çəmənlinin “Xallı gürzə” romanı, Nüşabə Məmmədlinin “Cavad xan”, Yunus Oğuzdur “Nadir şah”, “Təhməşib şah” romanlarında isə milli birlik, bərabərlik, düşməyə qarşı birləşməyin zəruriliyi məsələsi ortaya qoyulur.

Tarixi əsərlərin müəyyən hissəsi bioqrafik zəmində yazılır. Yazıçılarımızın bu kimi romanlara müraciət etmələri səbəbsiz deyildir:

1. Müxtəlif mənbələrdə həmin tarixi simaların şəxsiyyəti, tərcümeyi-halı ilə əlaqədar müəyyən məlumatlar vardır;
2. Onların ictimai-siyasi fəaliyyətləri, tarixdə qoyduqları izlər, əsərləri həmin simaların fəlsəfi-əxlaqi, dini, dünyəvi, elmi görüşləri haqqında müəyyən təsəvvür yaradır;
3. Həmin şəxsiyyətlər həm də öz dövrlərinin görkəmli ictimai-xadimləri kimi tanınmış, zamanələrində baş verən bir sıra mühüm hadisələr onların adı ilə əlaqələndirilmişdir.

Yunus Oğuzun Əmir Teymura ithaf etdiyi “Zirvəyə doğru” romanı, İlqar Fəhminin “Bakı tarixindən kollaj” bədii-publisistik romanı, Oqtay Salamzadənin “Sevgi izzirabı”, Qumral Sadıqzadənin “Son mənzili Xəzər oldu”, Əzizə Cəfərzadənin “Zərrintac-Tahirə”, “Eşq sultanı” əsərləri belələrindəndir.

Biz dissertasiyada çağdaş dövrdə tarixi mövzuda yazılan nəsrin yalnız müəyyən qismini nəzərdən keçirə bilsək də, belə qənaətə gəlmək olar ki, kifayət qədər əsərlər ənənəvi-tarixi formada yazılıb. Bütün bu yuxarıda bəhs etdiyimiz nəsr nümunələrini birləşdirən əsas ideya xətti türkləri birliyə, düşməyə qarşı vahid şəkildə mübariz olmağa çağırırdı. Elçin də, Mustafa Çəmənlili də, Yunus Oğuz da öz əsərlərində tariximizdə olan qanlı səhifələrin yaranma səbəblərini məhz həmin birliyin olmamasında görürlər, gələcək nəsillərə örnək olaraq eyni səhvləri təkrarlamamağı aşılayırlar.

Dissertasiyanın ikinci fəslı **“Milli tarix konseptinə yeni yanaşma”** adlanır. Fəslin **“Postmodern Azərbaycan nəsrı”** adlanan birinci yarım-fəslində postmodernizm haqqında qısa məlumat verilir, bu cərəyan haqqında dünya və azərbaycanlı alimlərin fikirlərinə istinad edilir, eyni zamanda, Azərbaycan ədəbiyyatında bu üslubda yazılan əsərlər tədqiqatə cəlb olunur.

Azərbaycan ədəbiyyatına da postmodernizm cərəyanı öz təsirini göstərmiş, müstəqillik illərində yaradılmış bir çox nəsr əsərlərində müəyyən dərəcədə postmodernizm ünsürlərinə rast gəlinmişdir.

Postmodernizm haqqında bir sıra elmi-nəzəri ədəbiyyatlarda mühüm əhəmiyyətli məqalələr yazılmış, bu cərəyan haqqında bir-birindən maraqlı fikirlər səsləndirilmişdir ki, bunlara da dissertasiyada istinad edilmişdir. Bu elmi əsərlər dünyaşöhrətli ədəbiyyatşünas, filosof alimlərə məxsusdur və biz onların adlarını qeyd etmişik.

Tədqiqatımız zamanı belə müəyyən etdik ki, Azərbaycan ədəbiyyatına daxil olan postmodernist üslubda yazılmış əsərlərin heç də hamısı peşəkar səviyyədə yazılmamışdır. Onların müəyyən qismi tarixə sərbəst yanaşma

tərzində qələmə alınmış, oxucuya naşı (fan-fiction) şəkildə yaradılmış postmodern nümunələr təsiri bağışlayır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alaraq müstəqillik illərində postmodernist üslubda qələmə alınmış nəsr əsərlərini iki qrupa bölə bilərik:

1. Tarixə konseptual yanaşma ilə hasilə gələn postmodernist nəsr əsərləri: Kamal Abdullanın “Yarımçıq əlyazma”, İlqar Fəhminin “Qarğa yuvası”, Elçin Hüseynbəylinin “Şah Abbas” romanları;

2. Tarixə sərbəst yanaşma tərzində yazılmış postmodern nümunələr: Elçin Hüseynbəyli “Metro vadisi”, Cəlil Cavanşir “İtirilmiş əlyazma”, Əslixan Hüseynoğlu “Geriyə bax, qoca”, “Yəhərə bağlanmış kafən”.

Kamal Abdullanın “Yarımçıq əlyazma” əsəri “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanının əsasında yazılmış və burda dastanın dekonstruksiyası həyata keçirilmişdir. Əsərin geniş rezonans doğurmasının əsas səbəblərindən biri də odur ki, dastan qəhrəmanları dastandakı xüsusiyyətlərindən fərqli olaraq romanda adi obrazlar kimi canlandırılır, gözlənilməyən situasiyalarla qarşılaşdırılır. Kamal Abdulla “Yarımçıq əlyazma”da Qazanı, Beyrəyi, Boyu uzun Burla Xatunu, hətta Dədə Qorqudun özünü dəyişməyə müvəffəq olur.

“Yarımçıq əlyazma”da üç dövr qələmə alınıb: əlyazmaları tapan, onun tərcüməsini həyata keçirən və yazıya alan müəllifin yaşadığı dövr; Dədə Qorqud və onun başçılıq etdiyi Oğuz elinin yaşadığı dövr; Səfəvilər dövlətinin Şah İsmayıl dövrü.

Oğuzların yaşadığı dövr “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanı əsasında təsvir olunmuşdur. Dastandakı obrazlarla romandakı obrazlar bir-birilə müəyyən dərəcədə oxşarlıq təşkil etsə də, süjet xətti başqa formada qurulub. Obrazlar dəyişikliyə uğradılmışdır. Dastanda müsbət qəhrəman kimi bizə təqdim olunan Salur Qazanı “Yarımçıq əlyazma”da mənfi, mənfi obraz kimi yaradılan Aruz Qocanı müsbət obraz qismində görürük.

“Yarımçıq əlyazma”da Şah İsmayılın həyatı və hökmdar kimi fəaliyyəti bütünlükdə yox, yalnız müəyyən hissəsi təsvir obyektinə çevrilmişdir. Şah İsmayıl Çaldıran döyüşü ərafəsində təsvir olunur. Şah İsmayılbağlı hissələrdə üç əsas obrazın taleyinə işıq salınır: Şah İsmayıl, Lələ Hüseyn bəy, Şah İsmayılın oxşarı Xızr. “Yarımçıq əlyazma”da Şah İsmayılın və Səfəvi dövlətinin tarixində böyük iz buraxan Çaldıran döyüşü müxtəlif rəqəblərdən təhlil olunur. Bu döyüşlə bağlı epizodlarda biz Şah İsmayılı sözün həqiqi mənasında öz tarixi xarakterində görürük. Kamal Abdulla bu tarixi xarakteri tamamilə canlı, dolğun şəkildə oxuculara təqdim edir.

Çaldıran döyüşündən sonra Şah İsmayılın qeybə çəkilməsi tənqidçilər tərəfindən tarixi həqiqətin təhrifi kimi dəyərləndirilir. Tarixi mənbələrdə göstərilir ki, Şah İsmayıl Çaldıran döyüşündən sonra on il hökmranlıq

etmişdir. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, əsər tarixi yox, bədii əsərdir və bir çox yazarlar tarixdən istifadə etməklə fərqli şəkildə bədii əsərlər yaratmışlar. Həm də, postmodern romanlarda bu hal bir növ tələbdir.

İlqar Fəhminin “Qarğa yuvası” əsəri XVII-XVIII əsrlərin abidəsi, qəhrəmanlıq dastanlarımızdan olan “Koroğlu” dastanının dekonstruksiyası əsasında qurulub. Cəlalilər hərəkəti dövründəki Koroğlu və onun şəxsiyyətindən bəhs edir. Əsərdə hadisələrin real təsvirindən daha çox, yazıçı təxəyyülündən yaranan məqamlara rast gəlinir. Çənlibəldə nərəsindən yeri göyü silkələdən Koroğlu burada dastandan fərqli olaraq, qorxaq, aciz biri kimi təsvir olunub. Həmzə “Qarğa yuvası” əsərində hörmətli adamdır.

Əsərdə simvolik obraz qarğadır. Ölü qarğalar, təsbeh dənələri, öldürülən insanların sinəsinə basılmış damğalar əsərin simvolik xüsusiyyətlərinin artmasına, onun dedektiv roman olmaqla yanaşı mistik mahiyyət kəsb etməsinə səbəb olmuşdur. Roman bütövlükdə 27 fəsildən ibarətdir. Müəllif süjetə bəzi mifik və dedektiv məqamlar əlavə etməklə oxucuda hadisələrin davamına maraq oyada bilir. Romana postmodernizm cərəyanının təsiri şübhəsizdir. Tarixi şəxsiyyətə müəllifin fərqli baxışı və əlavələri də romanı maraqlı və oxunaqlı edir.

Elçin Hüseynbəyli bir sıra əsərlərində tarixi hadisələri mövzu obyekt kimi seçərək maraqlı bədii əsərlər yaratmağa müvəffəq olmuş yazıçılardandır. Onun tarixi-xronika üslubunda yazdığı “Şah Abbas” əsərində bir çox tarixi romanlarda rast gəldiyimiz kimi yenə də Səfəvi dövlətinin tarixinə müraciət olunur, bu dövlətin tarixdə iz qoymuş hökmdarlarından olan I Şah Abbasın həyatı və tarixi xidmətləri əsas mövzu kimi istifadə edilərək tarixi roman qələmə alınır.

Əsər müstəqillik illərində qələmə alınmış tarixi romanlarımızda tez-tez təsadüf olunan üslubda yazılıb. Belə ki, burda həm müasir, həm də tarixi zaman çulğalaşdırılıb. Zaman və məkan konteksti fərqlidir.

Tarixə səbəst yanaşma tərzini nümayiş etdirən postmodernist üslubda yazılan nəsr əsərlərində müəllif tarixi faktlardan bəhrələnib, müxtəlif tarixi zamanları bir romanda verməyə çalışsa da, bu əsərlərdə sanki bir çatışmazlıq var. Belə ki, hər hansısa mifoloji obrazın, tarixi şəxsiyyətin dekonstruksiya edilərək fərqli şəkildə canlandırılmasına rast gəlinmir. Yazıçı ya özü bu romanların qəhrəmanı olur, ya da ki, öz qəhrəmanlarını müxtəlif zamanlara apara bilir. Fikrimizi nümunələrlə izah edək. Elçin Hüseynbəylinin “Metro vadisi” əsəri belə romanlardandır. Əsərin əvvəlində müxtəlif proloqlar müəllif tərəfindən qələmə alınmışdır. Bu proloqlar oxucunu bir növ əsərin maraqlı məzmununa malik olduğu barədə məlumatlandırır. Bəzi proloqlar isə fəlsəfi mənası ilə səciyyələnilir.

Elçin Hüseynbəylinin “On üçüncü həvəri – 141-ci Don Juan” romanında Səfəvilər dövlətinin hakimi olmuş I Şah Abbasın Avropaya göndərdiyi Böyük elçiliyin katibi Oruc Bayatın həyatından, Səfəvilər dövlətinin tarixindən bəhs olunur. Burda müəllif Şərq və Qərb saraylarını, habelə düşüncə tərzini, qadınları, yaşam mühitini, əxlaq normalarını müqayisə edir.

Cəlil Cavanşirin “İtirilmiş əlyazma” əsəri postmodernist üslubda yazılmış əsərlərdəndir. Əsərdə həm Şirvanşahlar dövlətindən, həm Nadir şahdan, həm də yazıçının öz uşaqlıq xatirələrindən bəhs olunur.

Cəlil Cavanşir əsərində yeddi əsrlik tariximizi, əsasən, üç fərqli istiqamətdən yanaşmaqla qələmə alır: Şeyx İbrahimin hakimiyyətə gəlməsi və şahlığı müddətində cərəyan edən hadisələr; Səfəvilər dövlətinin süqutu, Nadir şah Əfşarın hakimiyyəti və xanlıqlar dövrünün başlanması; müəllifin yaşadığı müstəqillik dövrü.

Əsər mürəkkəb struktura malikdir. Belə ki, tarixi proseslər və zaman əsərdə ardıcılıqla düzülür; müəllif özü də bilmədən ondan öncə bu tərzdə yazılmış əsərləri (K.Abdulla: “Yarımçıq əlyazma”) bir növ təkrar etmiş olur. Zamandan-zamana adlayarkən dil, üslub, təhkiyə dəyişmir. Bu da romanın bədii keyfiyyətlərinin aşağı olmasına dəlalət edir. Bundan başqa, əsərin qüsurlu tərəflərindən biri müəllifin yersiz təkrarçılığa yol verməsidir. Cəlil Cavanşir bir obrazı xarakterizə edərkən həmin insan haqqında eyni sözləri o qədər deyir ki, bu, istər-istəməz oxucunu yorur, əsərin isə bədilik keyfiyyətini aşağı salır. Bundan başqa, Cəlil Cavanşir özünün tarixi biliklərini də oxucuyla paylaşmaq istəyir ki, fikrimizcə, bu xüsusiyyət romanın bədii keyfiyyətlərinə xələl gətirir.

Əslixan Hüseynoğlunun “Geriye bax, qoca!” romanı tarixi mövzuda yazılmış və XVIII əsrin II yarısından başlayaraq yaşadığımız son illərdə böyük bir dövrü özündə əks etdirən bir əsərdir. Keçmiş Zəngəzur qəzasının ərazisinə aid olan Bağırbəyli elində baş vermiş bir çox hadisələr haqqında, bu elin tarixi keçmişi haqqında müəyyən məlumata malik olan müdrik el ağsaqqallarının dilindən toplanan materiallar əsasında bu əsər ərsəyə gəlmişdir. Romanın qəhrəmanları real tarixi şəxsiyyətlər olduğundan, onların yaşam tərz, başlarına gələn hadisələr, adət-ənənələri canlı, dolğun bədii lövhələrlə qələmə alınmış və bununla da müəllif oxucuda maraq yarada bilmişdir.

Şəmil Sadiqin “Odərlər” romanında Vətən, millət anlayışı, turançılıq ideyası, türkçülük anlayışları öz əksini tapmışdır. İslam dini ilə bağlı müəllif fikirlərinə də yer verilmişdi. Əsərdə Dədə Əfəndinin söhbətləri də təsvir olunmuşdur. Romanda zamanlar, məkanlar qarışır, müəllif gah beş igidin Şuşaya yürüşünü, gah da Dədə Əfəndinin Qoroğluya nəsihətlərini qələmə alır.

Bütün bu qeyd etdiklərimizdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, bu əsərlərdə çağdaş dünyanın böhranından keçmişin hesabına qurtulmaq istəyi aydın sezilir. Yazıçılar bədii-estetik dəyərləri qorumaqla əsərlərində hadisələrə, obrazlara bəzən realist, bəzən postmodern mövqedən yanaşmış, bir-birindən fərqli, rəngarəng romanlar yaratmaqla çağdaş Azərbaycan nəsrində milli tarix konseptinə fərqli mövqedən yanaşmağa nail olmuşlar.

“Tarixin dərsləri və nəsrdə Qarabağ mövzusu” adlı sonuncu yarımfişildə müstəqillik illərində Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazılmış əsərlər təhlilə cəlb edilir. İlk öncə müharibənin başlanmasına şərait yaradan amillər nəzərdən keçirilir, sonra isə müstəqillik illərində baş vermiş tarixi-siyasi şəraitin ədəbiyyata təsiri araşdırılır.

Qarabağ müharibəsi mövzusu çağdaş Azərbaycan ədəbiyyatının ən aktual mövzularındandır. Həm poeziyaya, həm nəsrə, həm də dramaturgiyaya nəzər saldıqda görürük ki, bu mövzuda kifayət qədər əsər yazılmışdır. Təbii ki, bu əsərlərdə predmetə yanaşma tərzı fərqlidir. Hər bir yazar müxtəlif rəkursdan, özünəməxsus səciyyədə problemi açmağa cəhd etmişdir. Qarabağ mövzusunda yazılmış əsərlərdə milli tarix konsepti özünəməxsus şəkildə qabarıq.

Elçin Mehraliyev “Azərbaycan ədəbiyyatında Qarabağ mövzusu” adlı monoqrafiyasında Qarabağ münaqişəsinin yaranma səbəblərini təhlil edir, erməni işğalçıların öz alçaq niyyətlərinə nail olmaq üçün həyata keçirdikləri məkrli siyasətlərindən bəhs edir, sonra isə bu mövzunun aparıcı mövqeyə yüksəlməsinə qədər keçdiyi inkişaf yoluna nəzər salır.

Tehran Əlişanoğlu “Müstəqillik illəri Azərbaycan ədəbiyyatı” adlı dərslində bu mövzuya toxunmuş, nəsrdə müharibə mövzusunun patriotik əhval-ruhiyyə doğuran ideya süjetləri üzərində reallaşdığını qeyd etmişdir. İlkın zamanlarda Qarabağ müharibəsi mövzusunda yaranan əsərlərə misal olaraq V.Babanlının “Ana intiqamı”, (1993-1994), Əlabbasın “Halal qan”, İ.Məlikzadənin “Məndən nigaran qalmayın”, Mehriban Vəzirin “Müsahibə” əsərlərinin adlarını qeyd etmişdir.

Tədqiqatımız zamanı belə məlum oldu ki, nisbətən sonrakı dövrdə Elçin Hüseynbəylinin “Əsirlər”, Sabir Əhmədlinin “Ömür urası”, Elçin Mehraliyevin “90-cı illər”, Meyxoş Abdullayevin “Alagöz”, A.Rəhimovun “Qoşa qanad”, Elçinin “Bayraqdar”, Əlibala Hacızadənin “Möcüzə”, Aqıl Abbasın “Dolu”, Mövlud Süleymanlının “Erməni adındakı hərflər”, Hüseynbala Mirələmovun “Xəcalət”, Şərif Ağayarı “Haramı” əsərlərində Qarabağ müharibəsi mövzusuna müraciət edilmiş, bunlarda da yazıçılarımızın xalqa yaxınlığını, onun dərdi, ağrı-acısı ilə bağlı təəssübkeşliyi əks etdirilmişdir.

Sabir Əhmədlinin son romanı olan “Ömür urası” əsəri Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazılmış dəyərli sənət nümunələrindəndir.

Elçinin “Qaçqınlar” silsiləsinə “Bayraqdar” povesti, “Sarı gəlin”, “Araba” və “Qarabağ şikəstəsi” kimi hekayələri daxildir. “Bayraqdar” və “Qarabağ şikəstəsi” əsərlərinin hər ikisi Qarabağ müharibəsinin dəhşətlərini, ağrı-acısını, doğma yurd-yuvalarından didərgin düşən qaçqınların dərini əks etdirmək baxımından böyük əhəmiyyət daşıyır. Müharibə, qaçqınlar və bu kimi mövzulara nadir hallarda yüksək bədii səviyyədə müraciət olunduğu bir zamanda Elçinin “Bayraqdar”ı və “Qarabağ şikəstəsi” sadaladığımız problemləri göstərməklə bərabər, həm də bədii-estetik məziyyətlərinə görə son dövr Azərbaycan nəsrinin ən dəyərli nümunələrindən sayılır.

Elçin Mehraliyev “90-cı illər” romanı adlı əsərində bir ailə dramı timsalında müharibənin acınacaqlı vəziyyətindən, Qarabağ camaatının doğma yurd-yuvalarından didərgin düşməsindən, Ermənistanda yaşayan azərbaycanlıların oradan qovulmasından və bütün bu hadisələrin dəhşətli nəticələrindən bəhs olunur.

Mustafa Çəmənlili Qarabağ müharibəsi mövzusunda müraciət edən yazıçılardandır. Onun “Fred Asif” sənədli romanı, “Mübariz” povesti bu qəbildəndir.

Digər yazarlar kimi Eyvaz Zeynalov da bu mövzuya müraciət etmiş, “İntiqam”, “Soyuq konfet”, “Yad dağlarda” və sair əsərlərini yazmışdır. O, “Qəfəs”, “İlgim” kimi hekayələrində keçid dövrünün mənzərəsini yaratmağa nail olmuşdur.

Məziyyə Səlahəddin Qarabağ müharibəsi mövzusunda maraqlı əsərlər yazan yazıçılardan biridir. Onun 2007-ci ildə işıq üzü görmüş “Ata ocağı” kitabında bir sıra əsərlər toplanmışdır ki, bunlardan “Bir ovuc torpaq”, “Ağ at”, “On üç yaşlı girov” hekayələri müharibədən sonrakı insanın ağrı-acısını, əzablarını, dərdlərini özündə əks etdirir.

Tədqiqat göstərdi ki, çağdaş nəsrdə Qarabağ müharibəsi mövzusu ədəbiyyatın ən aktual məsələlərindən biri olmuşdur. 1990-cı illərdə baş vermiş olayları, xalqın azadlıq uğrunda mübarizəsini, etirazlarını, eyni zamanda, məhkum olduğu qaçqınlıq həyatını, onların sosial, psixoloji vəziyyətini bir çox yazıçılarımız bədii ustalıqla əks etdirməyə nail olmuşlar.

Dissertasiyanın “**Nəticə**” hissəsində “Müstəqillik illəri Azərbaycan nəsrində milli tarix konsepti” ilə bağlı nəticələr verilmişdir.

Azərbaycan ədəbiyyatı tarixində özünəməxsus yeri olan müstəqillik illəri ədəbiyyatının üzərində aparılan araşdırmalar belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, bu dövr xalqın həyatında milli oyanış, dirçəliş, düşüncə tərzinin əsaslı

dəyişikliklər dövrü kimi səciyyələndirilməlidir. Milli müstəqilliyin əldə olunması yeni dövr ədəbiyyatına öz təsirini göstərmiş, sovet dövründə aparıcı rolda olan mövzulardan, ideyalardan imtina edilməsinə gətirib çıxarmışdır.

Müstəqillik illəri nəsrində milli tarixin ayrı-ayrı dövrlərinə maraq əbəs yerə yaranmamışdır. Sovet dövrünün ideoloji çərçivələrindən kənara çıxmaq istəyi, tarixin dərkində vaxtilə yol verilmiş səhvləri, kəsirləri, çatışmazlıqları aradan götürmək meylli milli tarix konseptinin nəsrdə yenidən işlənməsinə gətirib çıxartdı.

Tarixi romanın inkişaf etməsi, ənənəvi-tarixi romanlardan fərqli olaraq yeni tipli tarixi romanların yaranması, tarixi mövzulu əsərlərdə bədii şərtiliyə güclü meyl, tarixi hadisələrə sərbəst münasibət, hadisələrin inkişaf istiqamətinin sənətkar təxəyyülü ilə şərtlənməsi, tarixi əsər üçün əsas şərt olan sənədlilik, tarixi fakt, məlumat, hadisə və şəxsiyyətlərin bədii təsvir obyektinə çevrilməsi və sair məsələlər müstəqillik illəri ədəbiyyatında milli tarix mövzusunun səciyyələrini müəyyən etdi.

Tarixi roman ətrafında aparılan tədqiqatdan belə məlum oldu ki, Azərbaycan tarixi nəsrinə XX əsrin əvvəllərindən başlayaraq bugünədək zəngin inkişaf yolu keçmiş, bir çox görkəmli yazıçılarımız öz yaradıcılıqlarında tarixi roman janrına sevə-sevə müraciət etmiş, bir-birindən gözəl sənət əsərləri yaratmağa müvəffəq olmuşlar. Həmçinin, tarixi roman janrı ədəbi tənqiddən də diqqətindən kənarda qalmamış, zaman-zaman bir çox ədəbiyyatşünas və tənqidçilər bu mövzuda araşdırmalar apararaq fərqli, maraqlı fikirlər söyləmişlər. Sovet dövründə ədəbiyyat ideoloji mahiyyət daşıyırdı və bu dövrdə tarixi roman janrında əsərlər qələmə alınarkən həmin çətinliklər meydana çıxırdı. Çağdaş nəsr nümunələrinin çoxu tarixi mövzuda yazılır və əksinə, oxucuların və ədəbi tənqiddən maraq dairəsinə asanlıqla çevrilir.

Dissertasiyada tarixi mövzulu əsərlər araşdırılarkən müəlliflərin tarixə yanaşma tərzini diqqət mərkəzində olmuşdur. Milli tarix konseptinin məğzini də bədii əsərlərdə məhz bu cəhət təyin edir. Belə ki, dünya ədəbi prosesində geniş yayılmış tarixə postmodernçəsinə yanaşmaq tendensiyasına Azərbaycan tarixi nəsrində də təsadüf olunmuşdur.

Qarabağ müharibəsi mövzusunda yazılmış əsərlərin milli tarix konsepti işığında nəzərdən keçirilməsi dissertasiyada mühüm və zəruri məqamı təşkil etmişdir. Ümumən belə bir qənaət hasil olunmuşdur ki, bəzi çatışmayan cəhətlərinə rəğmən mövzu nasirlərin diqqətindən kənarda qalmamış, nasirlər tariximizin faciəvi səhifələrindən olan müharibə dönməni, onun törətdiyi ağrı-acını, fəci reallıqları, müharibə insanının yaşadığı həyatı, keçirdiyi hiss-həyacanı əks etdirməyə nail olmuşlar.

Qarabağ mövzusunda yaranan povest və romanlarımız üçün səciyyəvi olan başlıca cəhət Qarabağda və onun ətrafında baş verən hadisələrin təsvirində epik mahiyyəti, dolğunluğu hifz etmək, bu yolla dövrün drammatizmini bütün təzadları ilə bədii nəsrin predmetinə çevirmək istəyidir. Əsərlərdə süjet xəttinin və təsvir edilən hadisələrin bir-birinə oxşaması, avtobiqrafizm, problematika zənginliyi xüsusiyyətləri nəzərə çarpır. Bu səciyyəvilik Qarabağ hadisələrinin doğurduğu sosial, siyasi, əxlaqi, mənəvi və fəlsəfi yönlü problemlərin cəmiyyətə, insan talelərinə ciddi təsirinin nəticəsi kimi meydana çıxır.

Ümumiyyətlə, tədqiqatdan hasil olan qənaətlər belə bir nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, müstəqillik illəri Azərbaycan nəsrində tarix konsepti kifayət qədər diqqət mərkəzində olmuş, ədiblərimiz tariximizin ayrı-ayrı dövrlərini müxtəlif istiqamətdə bədii əsər üçün mövzu predmetinə çevirməyə, milli tarixin yeni obrazını yaratmağa nail olmuşlar.

Dissertasiyanın əsas məzmunu və müddəaları müəllifin aşağıdakı əsərlərində əksini tapmışdır:

1. Kamal Abdulla və onun yaradıcılıq dünyası. Humanitar elmlərin aktual problemləri. Magistrantların ümummilli lider H.Əliyevin anadan olmasının 88-ci ildönümünə həsr olunmuş I Beynəlxalq elmi konfransı. Bakı, 2011, səh. 9.
2. Əzizə Cəfərzadə yaradıcılığı müstəqillik illəri dövründə. "Filologiya məsələləri", Bakı: "Elm və təhsil", 2012, № 7, səh. 351-357
3. Tarixi-ənənəvi nəsr çağdaş dövrdə (2000-ci illər). "Filologiya məsələləri, Bakı: "Elm və təhsil", 2012, № 10, səh.478-485.
4. Tarixi roman janrının Azərbaycan ədəbiyyatında mövqeyi. Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri. Bakı: "Mütərcim", № 2, 2013, səh. 74-77.
5. Müstəqillik dövrü nəsrimizdə Qarabağ müharibəsi mövzusu. Ədəbiyyat məcmuəsi. (Nizami adına Ədəbiyyat İnstitutunun Elmi Əsərləri). Bakı, "Elm və təhsil", 2014, səh. 117-124.
6. Концепт истории в постмодернистской Азербайджанской прозе. "Гилея": науковий вісник.Київ, 2014, Випуск 83, № 4, с.315-318.
7. Çağdaş ədəbi prosesdə tarixi roman janrı (Yunus Oğuzun əsərləri əsasında). Qafqaz Universiteti, Gənc Tədqiqatçıların I Beynəlxalq Elmi Konfransı, 25-26 aprel, 2013, səh. 430-431.
8. Əzizə Cəfərzadənin "Zərrintac-Tahirə" əsəri və onun ideya-bədii xüsusiyyətləri. Bakı Dövlət Universiteti. "Kitabi-Dədə Qorqud" və

- türk dünyası” mövzusunda Beynəlxalq elmi konfrans. 2015, 29 dekabr, səh. 427- 431.
9. Müstəqillik illərində Mustafa Çəmənli yaradıcılığında tarixi əsərlər. Journal of Qafqaz University. Philology and Pedagogy. Qafqaz Universitetinin nəşri. 2015, № 2, səh. 149-157
 10. Elçin Əfəndiyevin yaradıcılığında Qarabağ mövzusu. Sivilizasiya jurnalı. Bakı Avrasiya Universitetinin nəşri. 2015, № 7, səh. 55-60.
 11. Müstəqillik illəri Azərbaycan əsərlərində tarixiliyin inikası (Yunus Oğuzun yaradıcılığı əsasında) Gənc alimlərin əsərləri. AMEA Gənclərin İntellektual İnkişaf Mərkəzi, Azərbaycan Respublikası Gənclər və İdman Nazirliyi, Azərbaycan Gənc Alim, Doktorant və Magistrlər Cəmiyyəti. 2015, № 11, səh. 250-254.
 12. “Kitabi-Dədə Qorqud”dastanı çağdaş nəsrə (Kamal Abdullanın “Yarımçıq əlyazma” romanı əsasında). Dil və ədəbiyyat.Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal. Bakı Dövlət Universitetinin nəşriyyatı. 2015, № 4, səh. 147-149.
 13. Sabir Əhmədlinin “Ömür urası” əsəri çağdaş nəsrə Qarabağ müharibəsinin inikası kimi. Qafqaz Universiteti, Gənc Tədqiqatçıların IV Beynəlxalq Elmi Konfransı, 29-30 aprel, 2016, səh.1031.

**КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ**

РЕЗЮМЕ

Отражение темы национальной истории в художественных произведениях является вопросом, постоянно находящимся в центре внимания. Наши писатели обращаясь к жанру исторического романа, отразили в своих произведениях как отдельные периоды истории, так и общественно-политическую ситуацию того периода, образы видных исторических личностей, мастеров искусства и слова. Во многих прозаических произведениях, написанных в годы независимости, особое внимание уделяется вопросам национальной истории.

Диссертация состоит из введения, двух глав, заключения и списка использованной литературы.

Первая глава называется «Концепт истории в исторических романах». Здесь дается краткая информация о жанре романа, рассматривается история развития жанра исторического романа, говорится о характерных романах в азербайджанской литературе, в то же время даются ссылки на научно-теоретические мысли многих азербайджанских ученых и ученых мира об историческом романе. В современное время художественно-идейные особенности историко-традиционной прозы превращаются в объект исследования.

Вторая глава называется «Новый подход к концепту национальной истории». Здесь дается краткая информация о постмодернизме, даются ссылки на мысли азербайджанских ученых и ученых мира об этом течении, в то же время к исследованию привлекаются произведения азербайджанской литературы, написанные в этом стиле. К исследованию использованы произведения, написанные на тему Карабахской войны. В первую очередь, рассматриваются факторы, создающие условия для начала войны, а затем исследуются влияние на литературу историко-политических условий, существующих в годы независимости.

В заключительной части диссертации отражение нашли в результате исследования общие итоги исследовательской работы, полученные общие положения.

Gambarova Gulnar Ramiz

NATIONAL HISTORICAL CONCEPT IN AZERBAIJANI PROSE DURING YEARS OF INDEPENDENCE

SUMMARY

The reflection of national historical theme in literary works is one of the problems in the center of attention. Our writers succeeded to create both of the different periods of the history, and the socio-political situation of that time, characters of outstanding historical personalities, craftsmen and poets by applying the genre of the historical novel. Special attention is paid to the national historical problem in many prose works written during the years of independence.

Dissertation consists of an introduction, two chapters, conclusion and list of used literature.

The first chapter is called as “The historical concept in historical novels”. Here is brief information about the genre of the novel, is considered generally to the history of development of the genre of the historical novel, it is about the novels which are characteristic of Azerbaijani literature, at the same time, is relying on many scientific-theoretical views of Azerbaijani and world scientists about historical novel. Ideological and artistic features of historical and traditional prose becomes the object of research in modern times.

The second chapter is called as “A new approach to the national historical concept”. Here is brief information about postmodernity, is referred to the views of world and Azerbaijani scientists about this flow, at the same time, the works written in this style in Azerbaijani literature are involved to the research. The works written on the subject of the Karabakh war are involved to analysis. First of all, the factors that lead to war are reviewed, then the influence of the historical and political conditions to the literature after the years of independence is investigated.

General results of the research work, general provisions are reflected at the conclusion of the dissertation.

Kağız formatı: 60/84 16/1
Sayı: 100 nüsxə

AMEA-nın mətbəəsində çap olunmuşdur

**НАЦИОНАЛЬНАЯ АКАДЕМИЯ НАУК АЗЕРБАЙДЖАНА
ИНСТИТУТ ЛИТЕРАТУРЫ им. НИЗАМИ**

На правах рукописи

ГЮЛЬНАР РАМИЗ кызы ГАМБАРОВА

**КОНЦЕПТ НАЦИОНАЛЬНОЙ ИСТОРИИ В
АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ ПРОЗЕ
В ГОДЫ НЕЗАВИСИМОСТИ**

5716.01 – Азербайджанская литература

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**диссертации на соискание научной степени
доктора философии по филологии**

БАКУ - 2016